

Jaderné reaktory a elektrárny

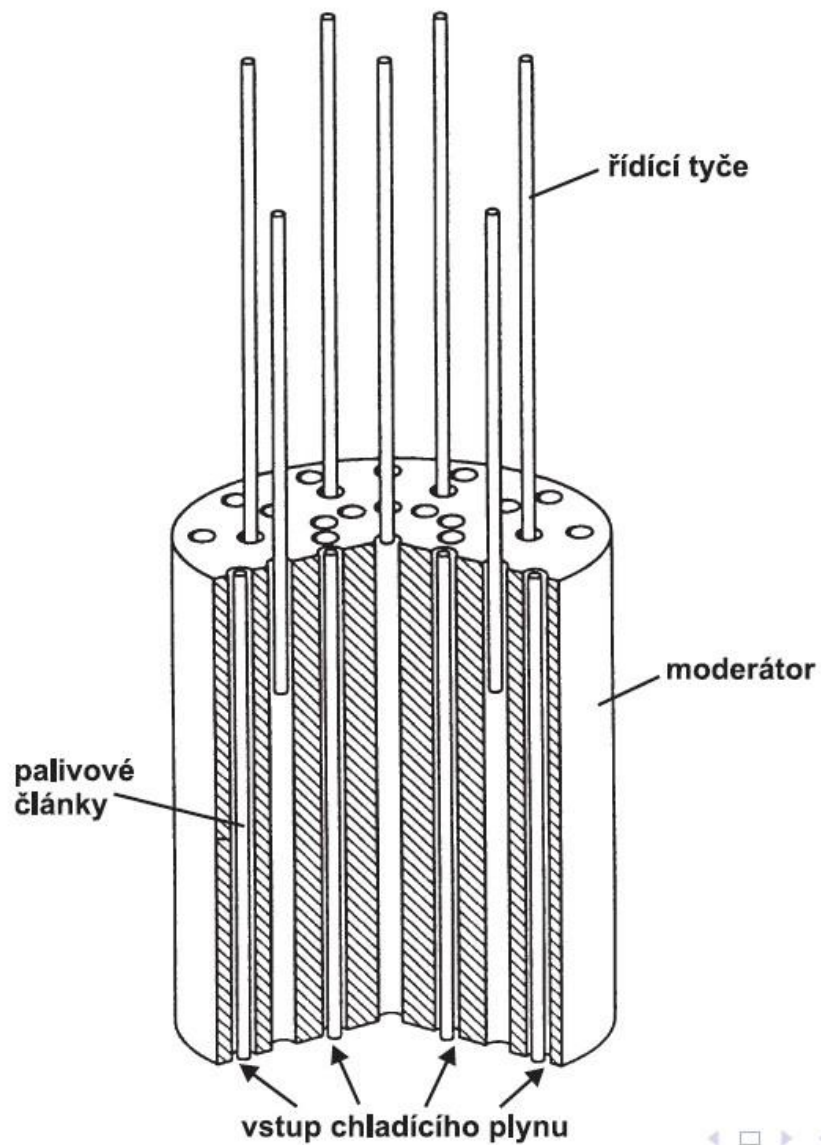
Mgr. Ondřej Jašek, Ph.D., 25.10.2016

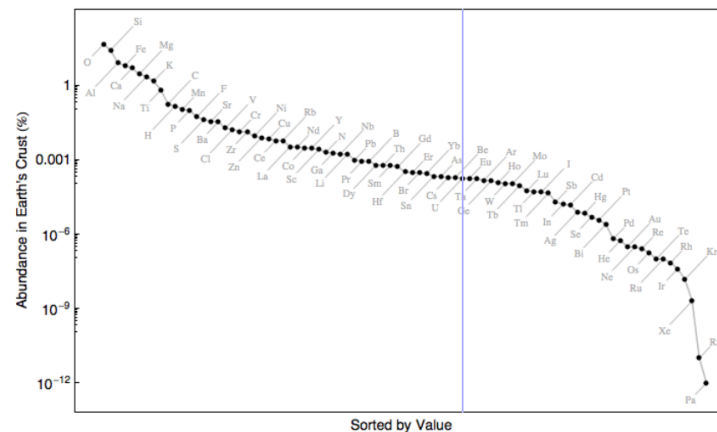
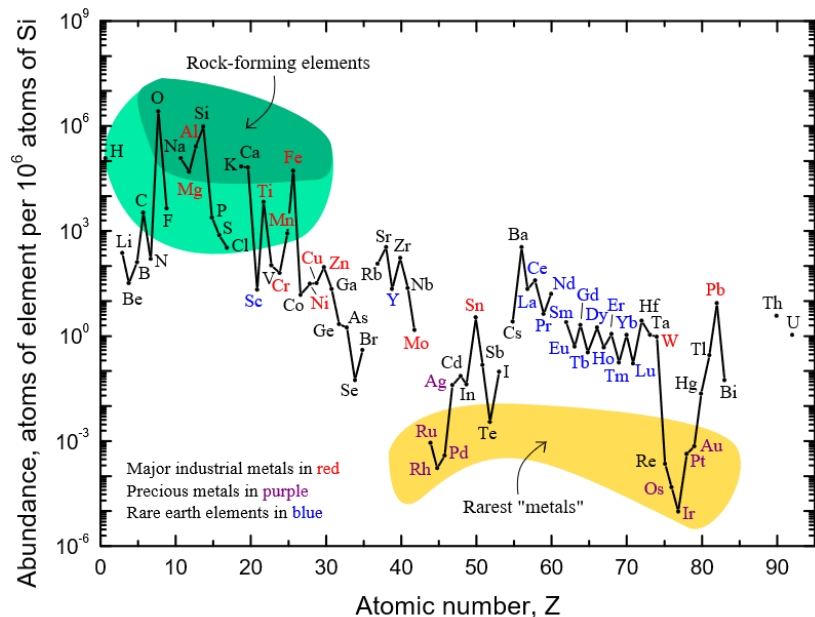
Jaderné reaktory a elektrárny – součásti a materiály jaderných reaktorů

Základních části standardního reaktoru

- **palivo**
  - dochází v něm ke štěpení a uvolňuje se energie
- **moderátor**
  - pomocí srážek neutronů s jádry atomů snižuje kinetickou energii neutronů
- **chladio**
  - tekutina odvádějící vznikající tepelnou energii ven z reaktoru
- **stavební materiály**
  - tvoří ochranný obal paliva a moderátoru a dále vnitřní vestavby reaktoru
- **reflektor**
  - část reaktoru přiléhající k aktivní zóně a sloužící k odražení co největšího počtu unikajících neutronů zpět do aktivní zóny
- **regulační a ovládací zařízení**
  - absorpcí neutronů umožňují udržovat výkon reaktoru na žádané hodnotě
- **ochranný kryt**
  - chrání obsluhu reaktoru před zářením vznikajícím v rektoru

Reaktor moderovaný grafitem a chlazený plynem

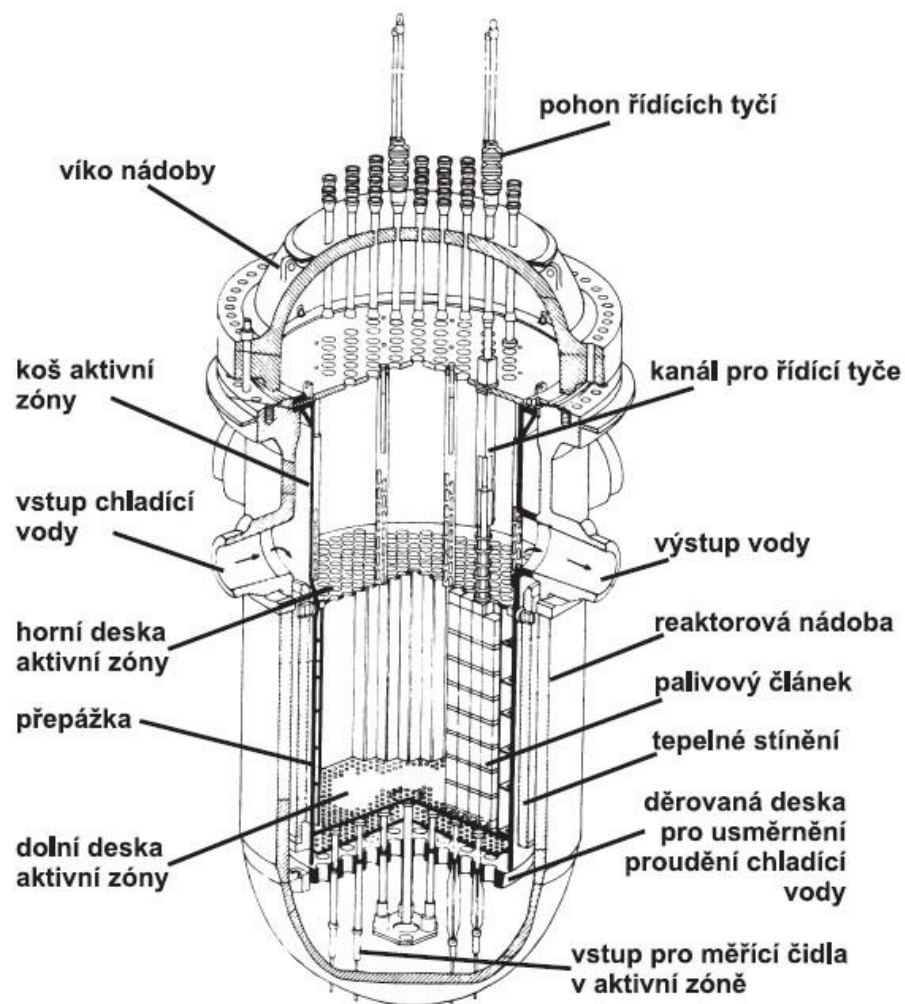

Up to date, curated data provided by *Mathematica's* ElementData function from Wolfram Research, Inc.

nuklid	počet neutronů ν
^{233}U	2.49
^{235}U	2.42
^{239}U	2.90
^{239}Pu	2.93

Hmotové číslo	Název řady	Mateřské jádro	Poločas rozpadu (roky)	Stabilní konečný produkt
4n	thoriová	$_{90}\text{Th}^{232}$	$1,39 \cdot 10^{10}$	$_{82}\text{Pb}^{208}$
4n+1	neptuniová	$_{93}\text{Np}^{237}$	$2,25 \cdot 10^6$	$_{83}\text{Bi}^{209}$
4n+2	uranová	$_{92}\text{U}^{238}$	$4,51 \cdot 10^9$	$_{82}\text{Pb}^{206}$
4n+3	aktiniová	$_{92}\text{U}^{235}$	$7,07 \cdot 10^8$	$_{82}\text{Pb}^{207}$

Reaktor moderovaný a chlazený lehkou vodou (VVER, PWR)

Jaderné reaktory a elektrárny – součásti a materiály

jaderných reaktorů

Pro popis zpomalování neutronu, pružnými srážkami za předpokladu sféricky symetrického rozptylu v těžištvé soustavě, dostáváme průměrný pokles energie neutronu jako $\xi = \ln(E_1'/E_1)$, pro $m_1 = m_n = u$ a $m_2 = m_x = A \cdot u$

$$\xi = 1 + \frac{(A-1)^2}{2A} \ln \frac{A-1}{A+1} \quad \xi = \frac{2}{A + \frac{2}{3}}$$

Pro $A > 10$, dostáváme druhý výraz, avšak přesnost je dobrá i pro $A=2$. Tento koeficient je nezávislý na počáteční energii neutronu. Mimo ξ musí mít moderátor i velký účinný průřez pro pružnou srážku, součin těchto veličin pak udává tzv. moderovací schopnost. Podíl tohoto výrazu a účinného průřezu pro absorpci neutronu pak udává koeficient moderace.

prvek	hmotnostní číslo	ξ	počet srážek ke zpomalení rychlých neutronů na tepelnou energii
vodík	1	1.000	18
deutrium	2	0.725	25
helium	4	0.425	43
lithium	7	0.268	67
beryllium	9	0.209	86
uhlík	12	0.158	114
kyslík	16	0.120	150
uran	238	0.00838	2172

moderátor	(moderační) zpomalovací schopnost	koeficient moderace
voda	1.53	72
těžká voda	0.370	12.000
helium ¹	1.6×10^{-5}	83
beryllium	0.176	159
uhlík	0.064	170

Jaderné reaktory a elektrárny – součásti a materiály jaderných reaktorů

Kontejment

- primární okruh a další bezpečnostní a pomocná zařízení - jsou uzavřeny v ochranné obálce nazývané kontejment
  - jsou vybaveny ventilem s radiačními filtry - po havárii lze přetlakovanou páru vypouštět kontrolovaně do ovzduší s tím, že naprostá většina RA látek bude zachycena na filtrech
  - Sprchový a ventilační systém – snížení tlaku, zachycení plynných radioaktivních látek a oplach plochy kontejmentu

Primární okruh

- soubor zařízení, jejichž úkolem je řídit štěpnou řetězovou reakci a odvádět teplo při ní vznikající; hlavní částí primárního okruhu je reaktor

Sekundární okruh

- soubor zařízení, která přeměňují pohybovou energii páry na energii elektrickou; nejsou zde jaderná zařízení a nevyskytují se zde ani RA látky

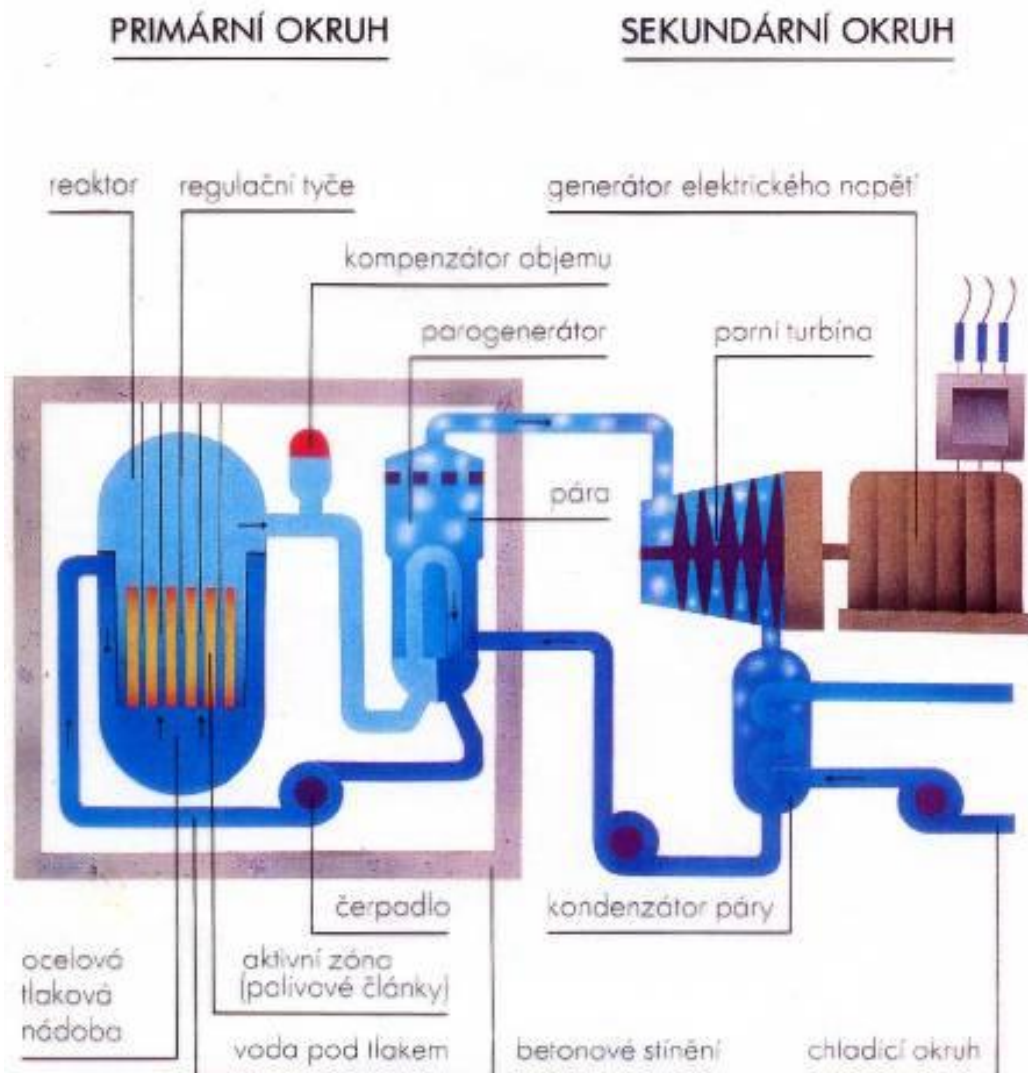
Chladící okruh

kompenzace objemových, chemických změn v primárním okruhu, dochlazování odstaveného reaktoru, ochlazování bazénů s vyhořelým palivem, havarijních chladících okruh – vysokotlaký a nízkotlaký, zaplavovací – kyselina boritá pod dusíkem - ventil s přetlakem primárního chladiva

Diesel generátorová stanice

- Pro případ ztráty hlavního i rezervního elektrického napájení vlastní spotřeby je elektrárna vybavena nouzovými zdroji elektrické energie

Schéma PWR

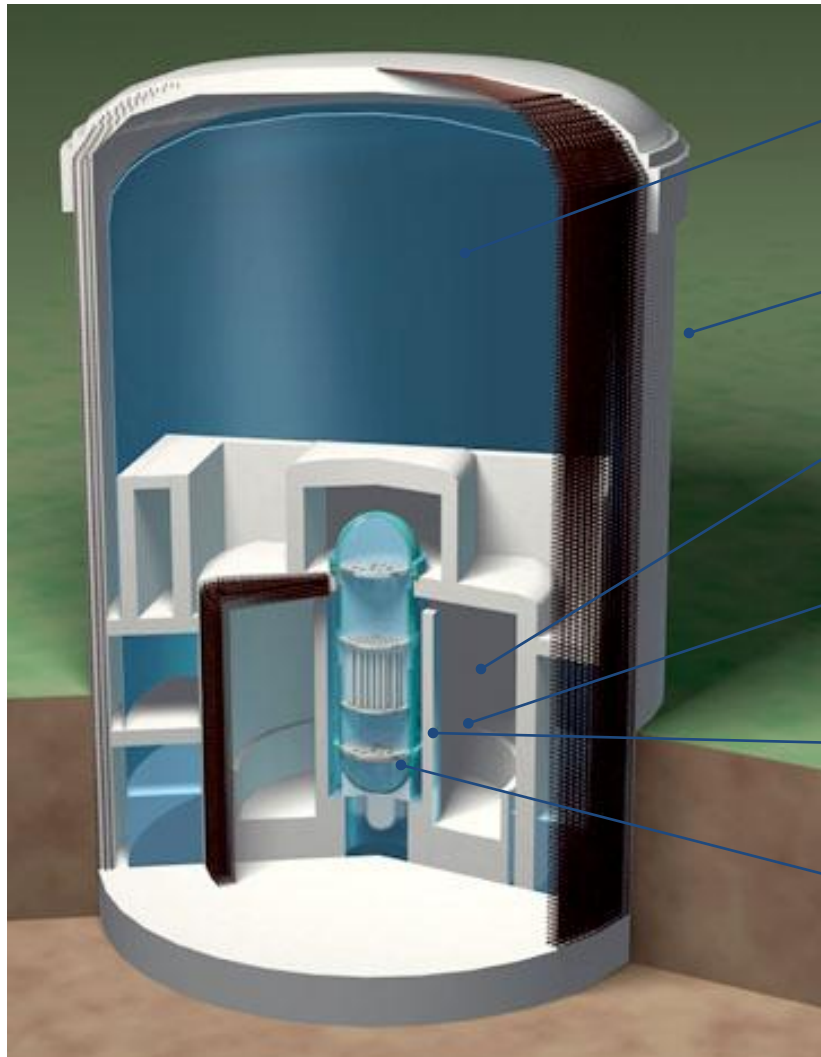

Typické parametry reaktoru VVER-1000:

- obohacení U izotopem ^{235}U : 3.1% až 4.4%
- Tlaková nádoba v: 10,9 m, vnitřní a vnější průměr 4,1 a 4,5 m. Hmotnost 800 t
- rozměry aktivní zóny: 3 m průměr a 3,5 m výška, 163 kazet (312 proutků, 766 (563 palivo)), 61 řídicích a regulačních svazků
- tlak vody: 15,7 MPa, teplota vody na výstupu reaktoru: 324°C , vstup , 4 chladicí smyčky – 995/850 mm - 84 600 m³/h
- účinnost elektrárny: 32,7%
- množství paliva v reaktoru: 92 tun UO_2 , max. vyhoření 60 MWd/kg

Bezpečnost je součástí projektu ochrana do hloubky, bariéry

Ochranná obálka (kontejnment) Ocel 8 cm

Ochranná obálka
Předepnutý beton 1,1- 1,2 m

Stavební konstrukce okolo reaktoru

Biologické stínění
ocel

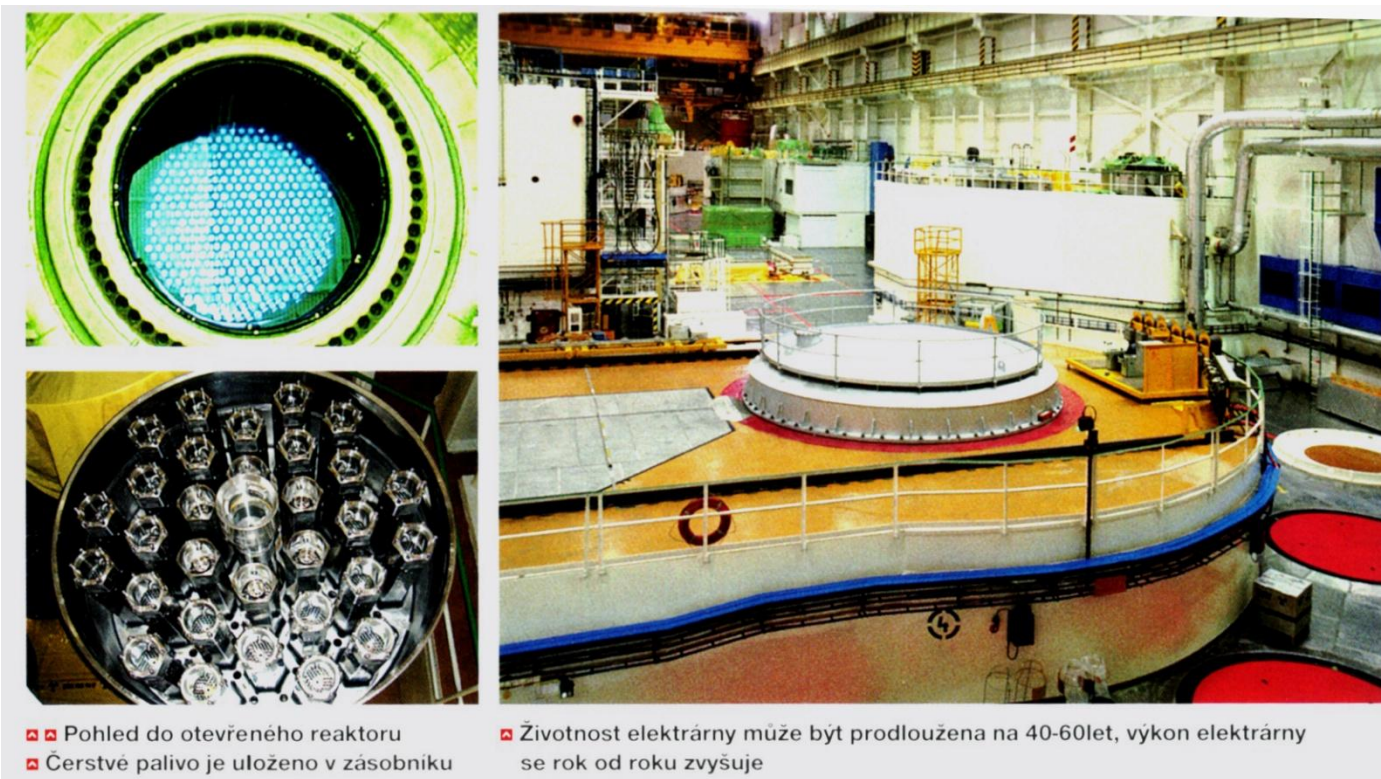
Reaktorová nádoba
Ocel 20 cm

Palivové články

Temelín: Půdorys 66x66 m, Výška 38 m,
průměr 45 m, deska 2,4 m, Max. přetlak
0,5 MPa, 150 °C, Počet před. lan 96+36

<https://www.cez.cz/cs/vyroba-elektřiny/jaderna-energetika/jaderna-elektřiny-cez/ete/technologie-a-zabezpečeni/2.html>

Blok Dukovany – VVER440 – dnes 510 MW

Jaderné reaktory a elektrárny - Materiály jaderných reaktorů

Požadavky na materiály v konstrukci a provozu jaderných reaktorů –

Odolnost při provozu za vysokých teplot

Zachování pevnosti a tvaru

Chemická stálost a malá chemická reaktivita

Odolnost vůči korozi

Dobrá tepelná vodivost

S hlediska interakce s neutrony -

Málo absorbující materiály – málo vhodné klasické nerez oceli díky přítomnosti příměsí absorbující neutrony, nutnost používat super čistý uhlík opět kvůli přítomnosti bóru v klasických uhlíkových materiálech

Radiační stabilita materiálů – díky interakci jaderného záření s materiály vznikají krystalografické chyby, které mohou značně ovlivnit materiály –
Radiální růst, creep, objemový růst, akumulace skryté energie –
Wiegnerův efekt – hromadění defektů v uhlíku - přežíhání

Jaderné reaktory a elektrárny - Materiály jaderných reaktorů

Příklady typů materiálů používaných v jaderném reaktoru -

Hliníkové (jen pro nižší teploty pod **200-300 °C** ve vodě) a **hořčíkové** materiály (plynem chlazené reaktory)

Zirkonium a jeho slitiny – pokrytí palivové tablety a článků – nízký účinný průřez, pevnost, dobrá odolnost vůči korozi. Použití do **500 °C**. Alternativa keramiky na bázi SiC – TRISO tristructural isotropic

Austenitické (Austenit je tuhý roztok uhlíku v železe. Je to nemagnetická fáze slitiny uhlík–železo), oceli a slitiny na bázi **niklu** – HASTELLOY®N – Ni 71, Cr 7, Mo 16, Fe 5 – velmi dobrá odolnost až do **700 °C**

Jaderné reaktory a elektrárny – Vliv teploty na reaktivitu, materiály jaderných reaktorů

Chladivo

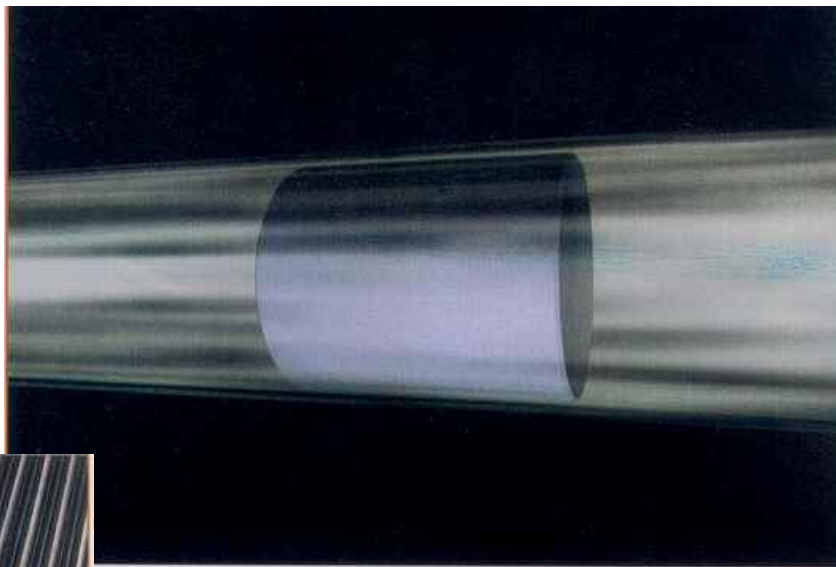
- hlavní funkce:
- chladit AZ
- hlavní požadavky:
- málo pohlcovat neutrony
- dobře odvádět teplo z AZ
- možnost ohřátí na vysokou teplotu
- další požadavky
- nízká a krátkodobá indukovaná radioaktivita
- dostatečná stabilita při provozních teplotách
- nízká náchylnost ke korozi a erozi vůči materiálům I.O.
- přijatelné náklady na chladivo a jeho údržbu
- používané materiály:
- **CO₂**
- **He**
- **H₂O**
- **D₂O**
- **tekuté kovy (Na, Pb-Bi) – pro rychlé reaktory**

Materiály absorpčních tyčí

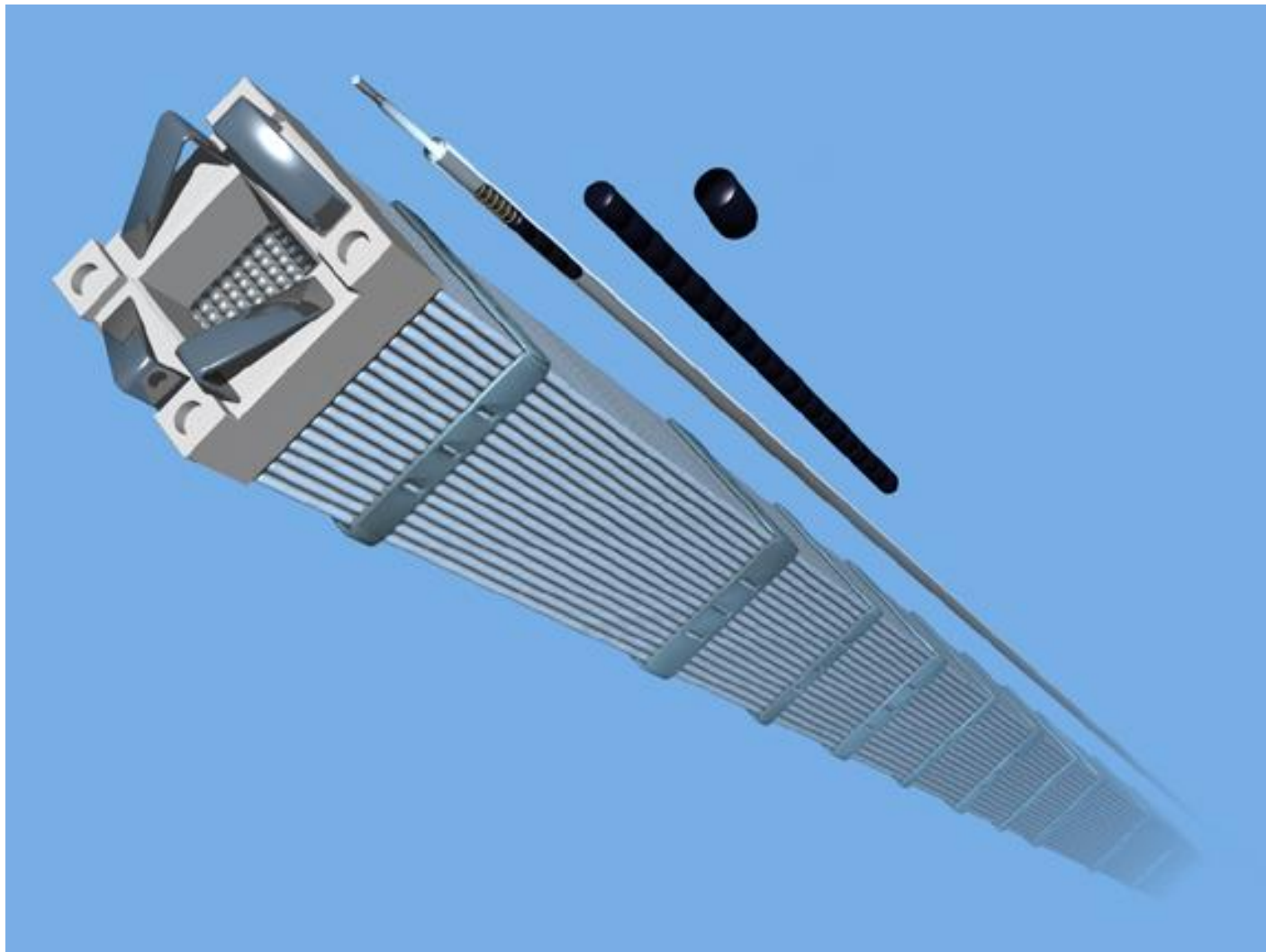
- hlavní funkce:
- silná absorpce neutronů
- používané materiály:
- **B – tyče (B₄C, ZrB₂), tekutá forma (kyselina boritá H₃BO₃)**
- **Cd – tyče (dříve)**
- **Gd (Gadolinium) – vzácná zemina, vyhořívající absorbátor (Gd₂O₃)**

Palivový článek

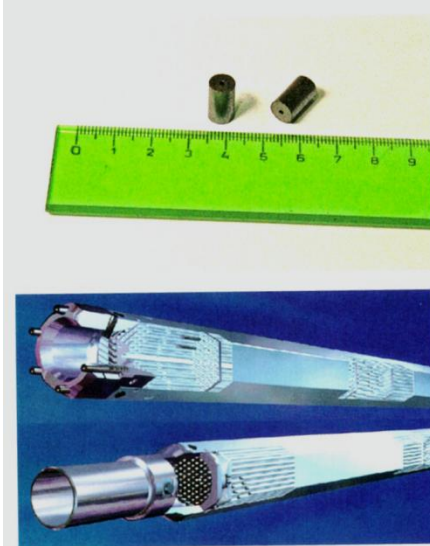

Palivové proutky naplněné peletami jsou poskládány do palivových článků

Nakládka reaktoru Dukovany

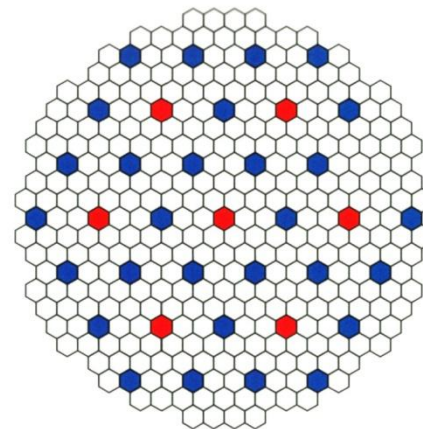
▣ Pelety lisované z oxidu uraničitého váží asi 5 g
▣ Palivové kazety od ruského výrobce TVEL

▣ K zavezení paliva do reaktoru slouží speciální stroj

▣ Sklad čerstvého paliva

○ Pracovní kazeta   ● Bezpečnostní kazeta   ● Regulační kazeta

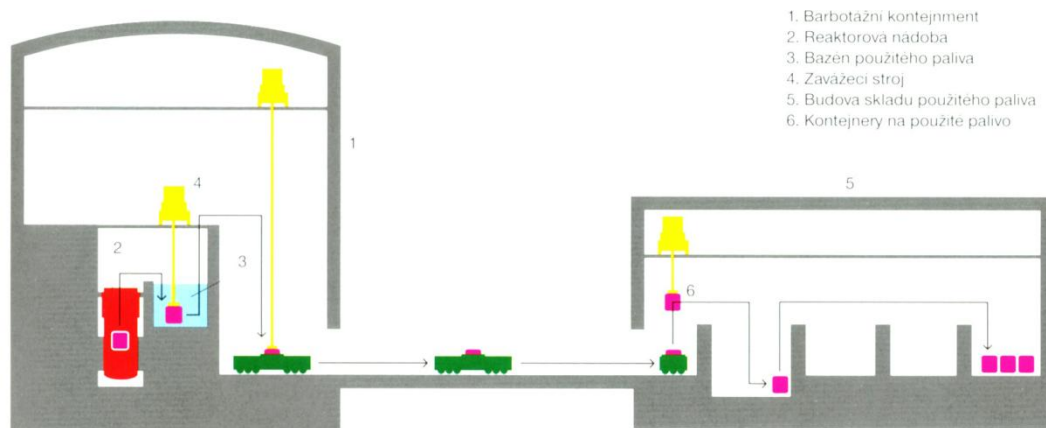
▣ Rozmístění regulačních kazet

▣ Transportní zásobník paliva ve skladu čerstvého paliva

Radioaktivní odpad v Dukovanech

■ Schéma zacházení s použitým jaderným palivem

Likvidace pevných, kapalných a plyných odpadů:
Rozdělení podle expozice
Uskladnění po dobu poklesu aktivity, filtrace, separace, umístění do úložiště.
Vypouštění kapalných a plyných odpadů.

■ Úložiště středněaktivního a nízkoaktivního odpadu

Jaderné reaktory a elektrárny

Mgr. Ondřej Jašek, Ph.D., 1.11.2016

Jaderné reaktory a elektrárny – Vliv teploty na reaktivitu, materiály jaderných reaktorů

Vliv vzrůstu teploty na reaktivitu :

- a) Vzrůst teploty vede k vzrůstu energie neutronů a tím pádem k posunu hodnot účinných průřezů.
- b) Změní se hustoty materiálů a tím i střední volná dráha neutronů a změní množství ztracených neutronů.

S hlediska stability je vhodné, aby se koeficient reaktivity s hlediska růstu teploty byl záporný a malý.

S tohoto hlediska je voda dobrý moderátor, grafit naopak horší.

Jaderné reaktory a elektrárny – Vliv teploty na reaktivitu, materiály jaderných reaktorů

Vliv teploty chladící kapaliny na provoz reaktoru

- a) Teplota palivových článků je pod bodem varu chladící kapaliny –
Teplo je odváděno konvekcí – vše v pořádku při dostatečném průtoku kapaliny ($3 - 3,5 \text{ W/m}^2\cdot\text{K}$)
- b) Pokud se vyskytují na povrchu článků body s vyšší teplotou než je bod varu dochází k přehřátí kapaliny a vzniká povrchový var. **Snižuje chladící a moderovací schopnost**
- c) Pokud i teplota chladiva překročí bod varu přejde povrchový var v objemový
- d) Pokud je nedostatečný odvod tepla dojde k výskytu plynné fáze na celém povrch článku a značně se snižuje chladící schopnost a roste nastává tzv. **krize varu**. V tomto případě je potřeba omezit výkon reaktoru a zabránit vzniku dalšího tepla.

Dlouhodobá kinetika aktivní zóny

Činnost reaktoru lze charakterizovat veličinou **reaktivita**, kterou určujeme vztahem $r = [(k-1)/k]$. Reaktivita je kladná pro nadkritický reaktor, záporná pro podkritický reaktor a rovna nule, je-li reaktor právě kritický.

Změny v r jsou způsobeny úbytkem původního štěpícího materiálu ^{235}U a vznikem nového ^{239}Pu a vznikem dceřiných produktů rozpadu, které mohou zachycovat neutrony. Proto je potřeba mít **určitou zásobu reaktivity** pro udržení kritického stavu.

Reaktor se tedy konstruuje s větší aktivní zónou a vloží se do ní absorbátory tj. kompenzační tyče např. kadmína nebo bóru, ale i uranu. Vysunutím tyčí pak kompenzujeme pokles toku neutronů.

K okamžité regulaci slouží regulační tyče a zastavení reakce havarijní tyče.

Poznámka:

I reaktor typu PWR tedy funguje jako množivý reaktor (breeder), avšak nevyrábí více paliva (^{239}Pu), než je do něj vloženo $\sim 0,5 - 0,8$.

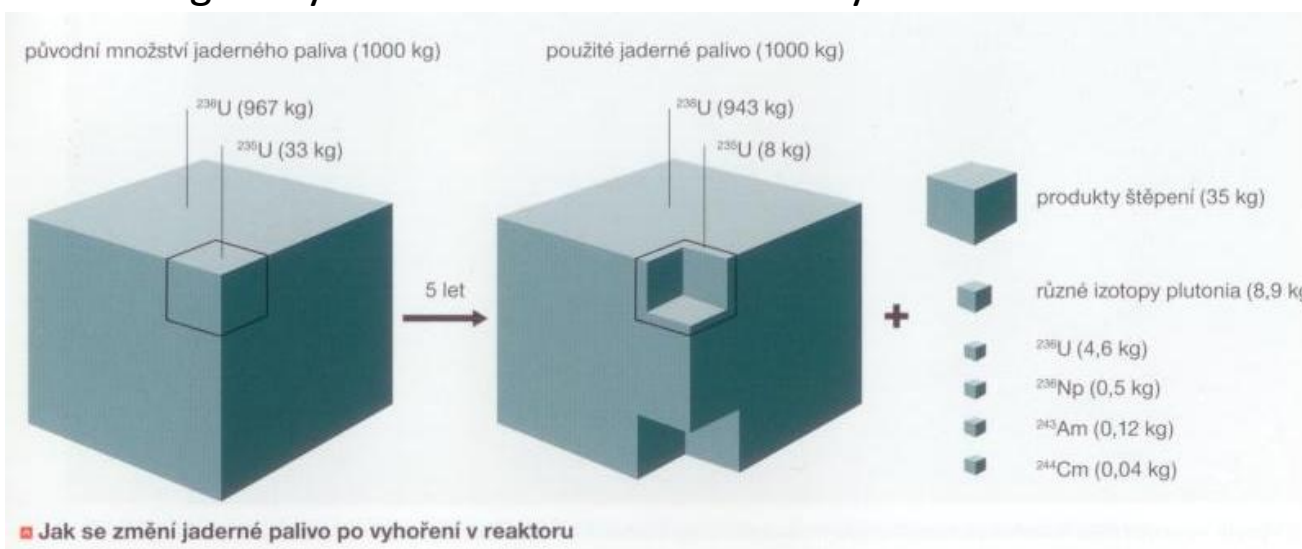
Dlouhodobá kinetika aktivní zóny

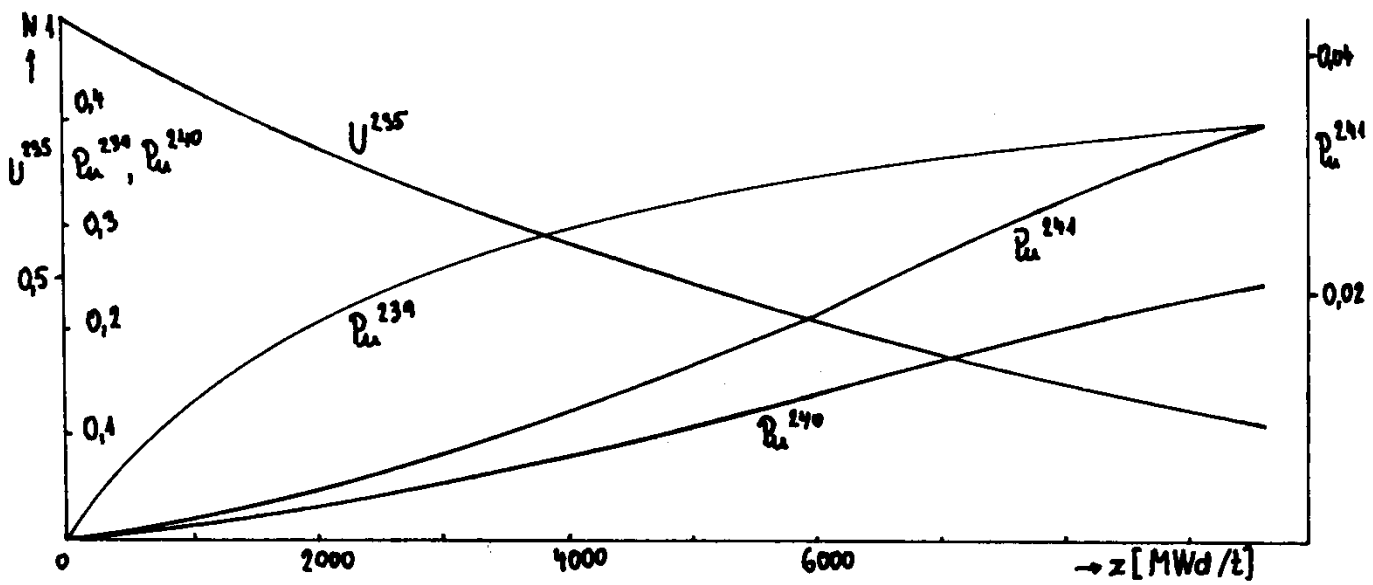
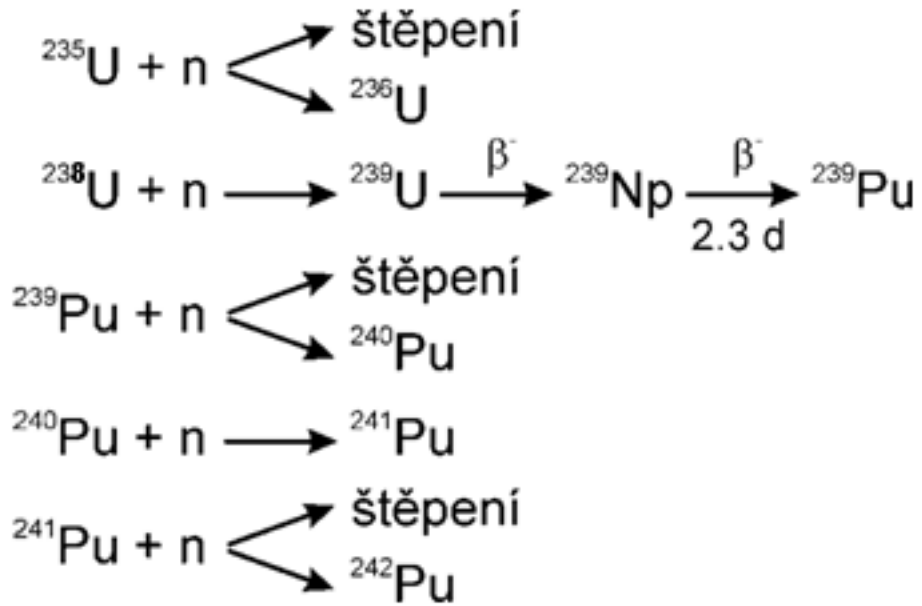
Doba práce reaktoru s jednou náplní se nazývá **kampaň reaktoru**. Z ekonomického hlediska je vhodné dobu kampaně maximalizovat.

Délka kampaně reaktoru je omezena jednak zásobou reaktivity reaktoru a jednak hromaděním produktů štěpení. Ty totiž zaujmají větší objem než původní štěpící se materiál a při větším nahromaděním produktů dochází ke vzniku trhlin, vzduť a deformací palivových článků.

Za celou dobu kampaně reaktoru nechť ubude DM paliva. Pak poměr **(DM/M).100 %**

, kde M je hmotnost paliva na začátku kampaně, se nazývá vyhoření paliva. Obecně lze v energetických reaktorech dosáhnout vyhoření 5-10%.

Časové změny v tepelném reaktoru

Při stacionárním stavu se tedy hustota neutronů a jejich tok nemění. Nyní se budeme zabývat neustáleným stavem reaktoru, tj. případem, kdy se mění hustota neutronů. Příčinou změny hustoty neutronů v čase může být např. vyjmutí paliva, změna polohy regulačních tyčí, atd. Při tom se poruší rovnováha v jednotlivých generacích a neutrony ubývají nebo přibývají.

Doba, za niž se velikost toku neutronů změní e -krát ($e=2,71828$), se nazývá periodou reaktoru a označuje se T . Platí pro ni vztah

$$T = t_e / (k - 1)$$

, t_e - průměrná doba života neutronu v konečném prostředí, k – multiplikační koeficient

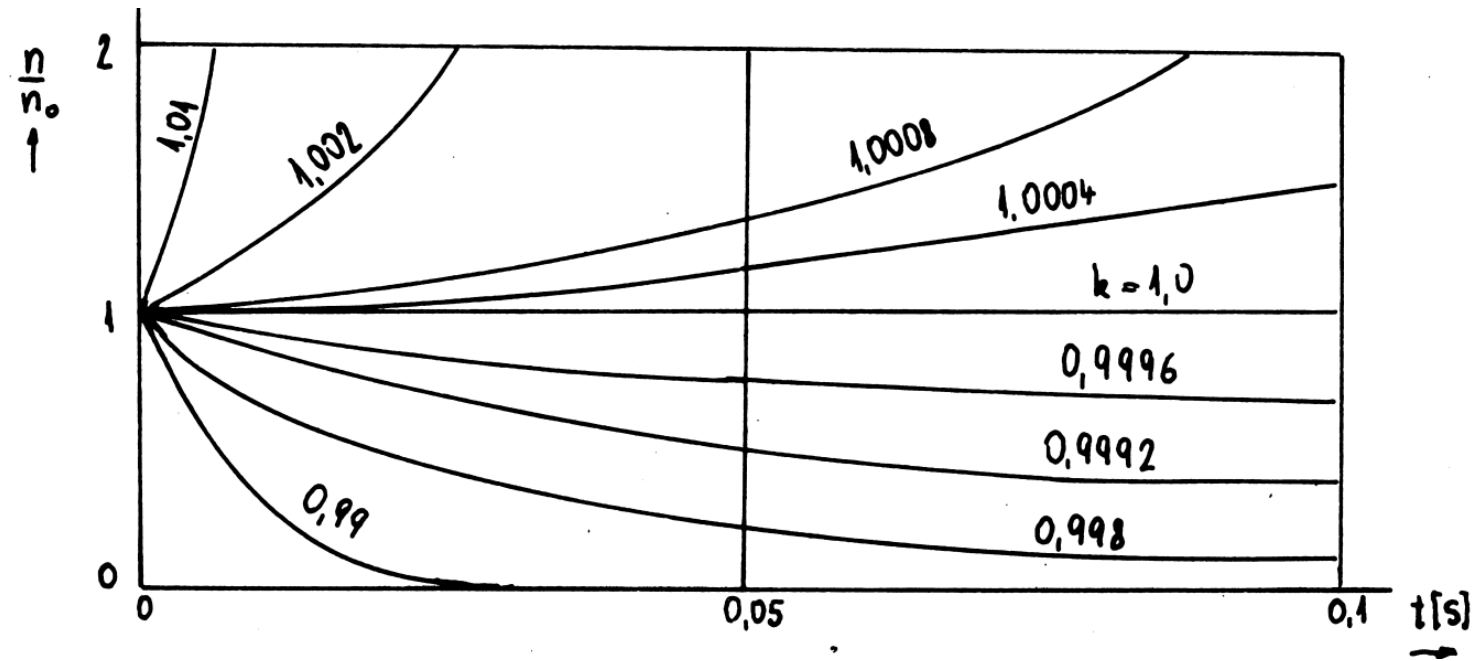
Pro tok tepelných neutronů v reaktoru při neustáleném stavu pak platí vztah

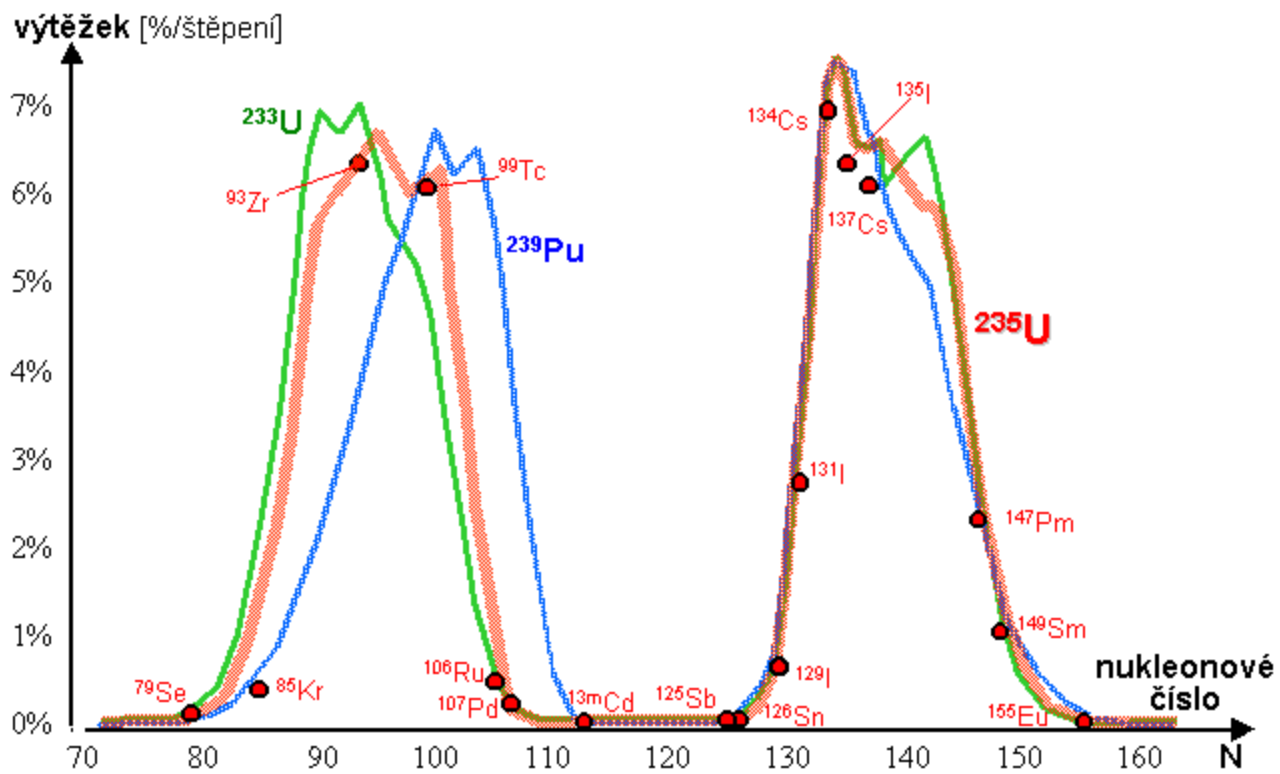
$$F = F_0 e^{(t/T)}$$

Ve velkém tepelném reaktoru je průměrná doba života tepelného neutronu řádově 10^{-3} s. Při změně k o 0,01 je tedy $T = 0,1$ s a za 1 s se tok změní jako e^{10} tedy 20000 krát. **Při těchto změnách by nebylo možno reaktor řídit!**

Časové změny v tepelném reaktoru

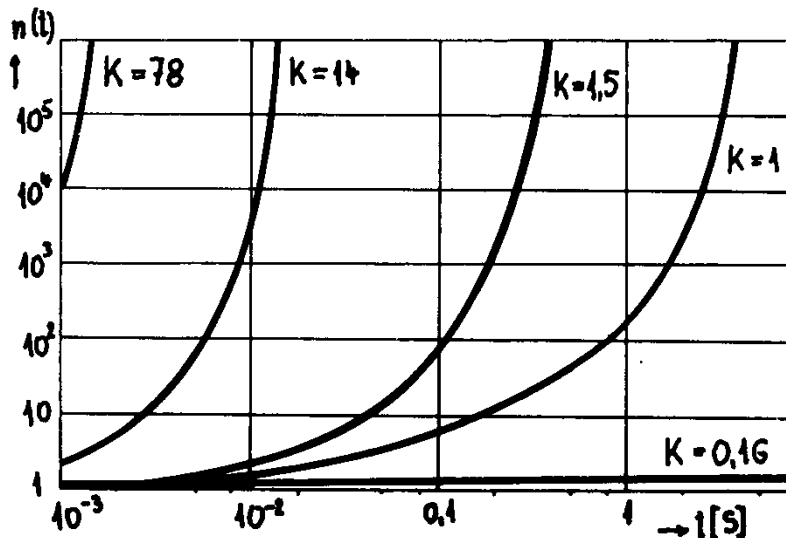

Opožděné neutrony

Opožděné neutrony mají původ v radioaktivních rozpadech úlomků štěpení. Jádra (fragmenty) vznikající při štěpení mají nadbytek neutronů, kterých se zbavují přeměnou β nebo emisí opožděných neutronů. Z celkového počtu neutronů uvolněných při štěpení uranu je asi 1% opožděných.

- existuje více než 50 štěpných produktů, které se rozpadají β s následnou emisí n
- většinou se zavádí 6 pseudoskupin
- přestože jsou výtěžky β_i malé, hodnoty τ_i podstatně prodlouží střední dobu života – a to až o 2 řády

^{235}U	
τ_i (s)	β_i
0.258	0.000168
0.715	0.000824
3.22	0.00263
8.65	0.00121
31.5	0.00137
78.7	0.000246
$\Sigma \beta_i$	0.006448

^{239}Pu	
τ_i (s)	β_i
0.312	0.000073
0.793	0.000216
3.02	0.000687
7.50	0.000452
32.2	0.000584
77.5	0.000080
$\Sigma \beta_i$	0.002092

=> Možnost řídit výkon reaktoru!

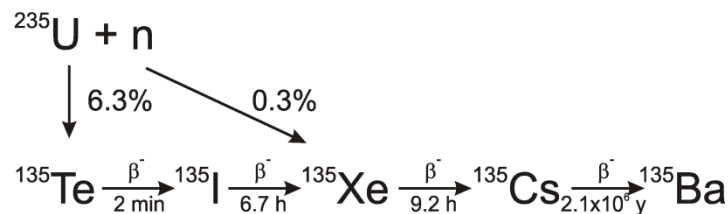
Otrava reaktoru

Při provozu reaktoru se hromadí četné produkty rozpadu a některé z nich mohou silně absorbovat neutrony. Tvoří-li se takové otravující absorbátory ve značném množství, porušují neutronovou rovnováhu v reaktoru a snižují k_0 , čímž dojde k tzv. **otravě reaktoru**. Pro otravu reaktoru mají velký význam nuklidy ^{135}Xe ($3,5 \cdot 10^6$ b), 0,3 % a ^{149}Sm díky svým velkým účinným průřezům pro absorpci tepelných neutronů.

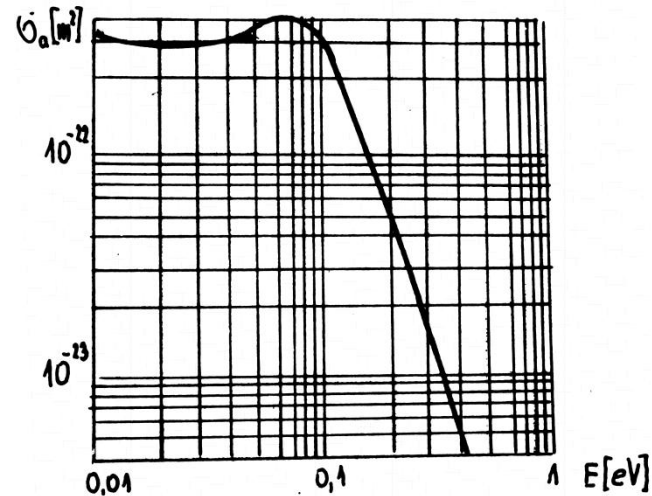
Můžeme produkty rozdělit na:

- absorpce stabilními, nebo dlouhodobými isotopy – zastruskování
- absorpce krátkodobými isotopy - otrava

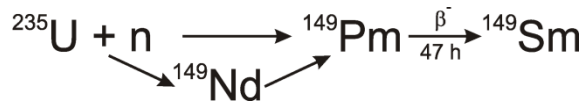
Poněvadž tvoření ^{135}Xe (jodová jáma) závisí na neutronovém toku v reaktoru, kdežto jeho rozpad je určen poločasem, má otrava xenonem význam pouze u reaktorů s velkou hustotou neutronového toku. Je třeba poznamenat, že poločas ^{135}Xe je větší než poločas ^{135}I . To znamená, že je-li reaktor zastaven, bude zpočátku koncentrace ^{135}Xe vzrůstat, což vyvolá další zmenšení reaktivity. Reaktor pak může být neschopen znovu začít pracovat po dobu několika desítek hodin, než se ^{135}Xe rozpadne. Říkáme, že reaktor je v xenonové (nebo jódové) jámě.

Otrava reaktoru, Zastruskování reaktoru

- Vedle silných absorbátorů s krátkou dobou života je nutno počítat i s dlouho žijícími isotopy, nejvýznamější struskou je ^{149}Sm

struska	výtěžek (%)	σ (b)
^{113}Cd	0.014	19 500
^{149}Sm	1.3	6.82×10^4
^{151}Sm	0.445	70 000
^{155}Eu	0.03	1.4×10^4
^{157}Gd	0.015	1.6×10^5

Literatura

- <http://physics.muni.cz/~blazkova/dp/Reaktor1.htm>
- <http://www-ucjf.troja.mff.cuni.cz/krticka/lectures/aplik.html>
Doc. Mgr. Milan Krtička, Ph.D. , Ústav částicové a jaderné fyziky, Matematicko-fyzikální fakulta, Univerzita Karlova
- http://katedra-reaktoru.cz/?page_id=392, Fyzika jaderných reaktorů, J. Frýbort, L. Heraltová, Fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT v Praze,
- Energie z Vysočiny, Energie z jižních Čech – Skupina ČEZ, propagační materiály, www.cez.cz